

Номінація "Урок літератури — це витвір мистецтва"

Відтворення історичних подій
у повісті А. Чайковського "За сестрою"

Ірина Слотницька,

вчитель української мови і літератури
Володимирецького районного колегіуму
Рівненська обл.

Мета: ознайомити семикласників з біографією Андрія Чайковського; з'ясувати історичну основу повісті; збагачувати словник учнів; розвивати логічне мислення, уміння грамотно висловлювати свої думки, робити ґрунтовні висновки; виховувати пізнавальний інтерес до творчості А. Чайковського, почуття любові до рідного краю, народу, гордості за свою Батьківщину.

Цілі. Після уроку учні

знатимуть: основні події, що сталися в житті А. Чайковського; зміст повісті "За сестрою"; значення літературознавчого поняття *композиція*.

умітимуть: розповідати про життя письменника; розкривати історичну основу повісті; виразно читати та переказувати уривки твору; аргументувати своє ставлення до зображених у творі подій; до персонажів, їх поведінки; визначати жанрові ознаки твору, елементи його композиції; ставити запитання до героїв твору, автора, самих себе.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: портрет А. Чайковського, репродукція картини А. Манастирського "У погоні за татаринами"; дитячі ілюстрації до повісті, "Путівник учня", "квітка цінностей".

Методи та прийоми: укладання "квітки цінностей", асоціювання, усне малювання, гра "Мозаїка", гра "Пароль"; робота у парах, робота із запитаннями, словникова робота, рольова гра, бесіда.

Хід уроку

I. Мотиваційний етап

1. Забезпечення емоційної готовності до уроку ("Побахай собі удачі").

2. Актуалізація суб'єктивного досвіду та опорних знань.

1) Гра "Пароль".

Учитель. Давайте пригадаємо деякі поняття з теорії літератури, якими ми послуговуватимемося сьогодні на уроці. А для цього зіграємо у гру "Пароль".

Продовжіть речення:

— прозовий твір невеликого обсягу з динамічним розвитком сюжету; зазвичай у ньому відображено один епізод з життя героя (*оповідання*);

— прозовий жанр описово-оповідного типу, в якому життя подається у вигляді ряду епізодів з життя героя; має більший обсяг, ніж оповідання, і ширше зображує людське життя, охоплюючи низку його епізодів, які складають період життя головного персонажа (*повість*);

— частина твору, в якій повідомляється про час і місце подій, про обставини, які стали причиною конфлікту (початкова ситуація) (*експозиція*);

— подія, з якої починається дія і завдяки якій виникають наступні події; підводить читача до розуміння проблеми, поставленої у творі (*зав'язка*);

— частина твору між зав'язкою і кульмінацією, де письменник показує шлях розв'язання конфлікту; найбільша частина твору, в якій відображається хід подій (*розвиток дії*);

— момент найвищого напруження дій, вершина дії, вершина конфлікту (*кульмінація*);

— те місце у творі, де показано результати кульмінаційного зіткнення між персонажами, розвиток дії завершується (*розв'язка*).

2) Укладання "квітки цінностей".

Учитель. Подумайте і запишіть, хто або що для вас є найціннішим у житті? Зробіть це за допомогою словосполучень. (Діти записують на пелюстках свої цінності, озвучують, створюють на аркушах "квітку цінностей").

Щаслива сім'я, велика дружна родина, усміхнена мама, наша Батьківщина, рідний край, міцне здоров'я, вірні друзі, любов до ближнього і т.д.)

3) **Бесіда.**

— Якщо у людини є усі названі вами цінності, чи можна назвати її щасливою? (*Мабуть, людину, яка має щасливу родину, міцне здоров'я, вірних друзів, має можливість жити і насолоджуватись життям, займатися улюбленою справою, можна назвати щасливою.*)

— А якщо вона втратить бодай одну із пелюсточок цієї квітки? (*Щастя такої людини буде неповним.*)

— Чи готові ви пожертвувати своїми цінностями? Якими? Коли?

— А чи жертвували б своїми найбільшими цінностями заради інших? (*Це залежить від вартості цих цінностей, адже людина має зробити вибір.*)

— Чи часто вам у житті доводиться робити вибір? Чи складно це робити? Чому?

— А чи буває так, що хтось сам зрікається своїх цінностей? Як ви вважаєте, чи буде щасливою така людина?

4. Рефлексія діяльності (Незакінчене речення: "Виконуючи це завдання, ми зрозуміли...".)

Виконуючи це завдання, ми зрозуміли: **варто пам'ятати, що ми відповідаємо за свої вчинки і їх наслідки.** (Саме ці слова можуть стати визначальними під час характеристики персонажів твору "За сестрою", а також "іменем" уроку.)

II. Цілевизначення і планування

1. Повідомлення теми уроку та її аналіз.

2. Вибір цілей із загального переліку, доповнення їх власними.

III. Опрацювання навчального матеріалу

1. Розповідь заздалегідь підготовленого учня про життя письменника.

Народився Андрій Якович Чайковський 15 травня

1857 року в місті Самборі на Львівщині в родині дрібно-урядовця. Рано залишився сиротою, жив у своїх родичів. Зростав Андрій у мальовничому краї над Дністром. Першим його наставником була бабуся, яка розповідала йому багато казок, співала пісень, з нею він опанував польський буквар. До початкової школи не ходив. 1869 року став учнем самбірської гімназії. Лише в п'ятому класі вперше побачив майбутній письменник "Кобзар". У гімназійний період почала формуватися національна самосвідомість А. Чайковського, його зацікавило історичне минуле України. Тут він пробує писати. Однак скоро залишає літературні вправи, відчуваючи невпевненість у власних силах. 1877 року Чайковський вступив до Львівського університету на філософський факультет. Не маючи чим платити за навчання, полишає його і йде до війська. Через рік повертається в університет на юридичний факультет. 1882 року Чайковського, як і тисячі інших українців, мобілізували в австрійську армію. Результатом стала книга "Спомини з-перед десяти літ", видана у Львові у 1884 році, коли А. Чайковський уже працював адвокатом у м. Бережани на Тернопільщині. І. Франко першим запримітив і вирізняв молодого письменника з-поміж інших літераторів, додав відваги і заохотив до творчої праці.

Важкі обставини особистого сирітського життя, враження від військової служби й походу 1882 року на придушення повстання в Боснії, а потім адвокатська практика й фундаментальне вивчення національної історії спонукали серйозно взятися за перо. Друком виходять нариси, оповідання, гуморески, повісті. Один за одним з'являлися у світ твори, написані на матеріалі історії козаччини: "Козацька помста" (1910), "За сестрою" (1914), "З татарської неволі" (1921), "Богданко" (1934) та ін. Численні твори на історичну тематику були підготовочою роботою до написання історичного роману "Сагайдачний".

Трапилося так, що після об'єднання західноукраїнських земель із Радянською Україною один з найпопулярніших письменників, історичними творами якого зачитувалась уся українська громадськість, був надовго забутий. Повне видання його "Сагайдачного" (три частини) здійснено в Києві аж через 54 роки після смерті Андрія Чайковського у видавництві "Дніпро" у 1989 році.

У 1919 році письменник переїжджає до Коломиї, де після важкої хвороби у 1935 році помирає. Залишились нездійсненими творчі задуми, плани.

2. Запитання учнів. Обмін враженнями про почиту.

Я адресую питання...

Я хочу запитати...

— Хто був першим учителем і наставником А. Чайковського?

— У яких навчальних закладах навчався письменник?

— Хто помітив талант до літератури в А. Чайковського і заохотив до творчої праці?

— Які твори належать перу письменника?

3. Запитання учителя.

— Діти, яке враження склалося у вас про письменника? Якою людиною він був?

4. Запитання до вчителя.

— Чому в А. Чайковського так багато творів, що розповідають про історію українського народу?

Спадщина цього найпопулярнішого в Україні кінця XIX — початку XX ст. письменника-історика становить понад 10 томів глибоко патріотичної, цікавої за сюжетами прози. Він писав про реальних людей, які займали чільні місця в нашій історії, кохався в добі козаччини, прагнув, описуючи завзяття, відвагу, са-

мопожертву своїх героїв, виховати в читачів високу національну свідомість, відновити в них історичну пам'ять, щоб відчували вони себе українцями, здатними побудувати власну незалежну державу.

Ось його свідчення.

— "Любіть Україну, любіть своє рідне, хоч воно не дорівнює чужому, але воно своє... Старайтесь це рідне піднести до рівня світових культур. Мені байдуже, чи мої письменницькі праці перейдуть до світової письменницької скарбниці. Я не писав на експорт, лише для свого любого українського народу. І я щасливий сьогодні, що мої простенькі праці зайшли під селянську стріху і там їх радо прийняли".

— "Захоплення козаччиною і любов до України змусили мене заповнити прірву в нашій літературі історичними оповіданнями".

— "Хочу вирвати з рук публіки чужу книжку, а дати свою, що повіла б про рідне та дороге...".

5. Асоціювання.

— Діти, я хочу запропонувати вам укласти асоціативні ряди до слів **родина, козаки, татари, війна**. Вони підкажуть нам, про що розповідається у творі "За сестрою".

Учнівські відповіді.

Родина — щастя, любов, діти, злагода, вірність.

Козаки — слава, честь, обов'язок, відвага, сміливість. ?

Татари — зло, жорстокість, спустошення, полон, ненависть. ?

Війна — горе, ненависть, смерть.

(Пропонуємо поставити знаки питання навпроти асоціативних рядів до слів **козаки, татари**, оскільки як серед одних, так і серед інших були мужні, відважні, чесні і справедливі воїни, а були й зрадники. Висновок про це зроблять самі учні після роботи над змістом твору, після повного його аналізу на наступних уроках.)

6. Формулювання вражень від прочитаного.

— Чи сподобався вам твір А. Чайковського "За сестрою"? Доберіть слова, щоб висловити свої враження від твору (незакінчене речення).

Читаючи твір, я... (захоплювався..., дивувався..., був вражений..., дуже засмутився..., відчував радість, біль, образу..., хвилювався..., сумував..., співпереживав, не міг стримати своїх почуттів..., хотів би опинитися на місці...)

7. З'ясування значення незрозумілих слів (робота зі словником).

Гуманізм — ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності; людяність.

Потурнак — потуречений чоловік.

Ефенді — ввічлива форма звертання в Туреччині.

8. Розповідь про історичну основу твору.

Пригадайте, що вам відомо про історичну добу, описану у творі? Про напади татар на українські землі? (Повідомлення історика або Петра Судака — героя повісті, запорозького козака.)

Українська шляхта, яка протягом кількох століть зі зброєю в руках боронила рідну землю від зазіхань володарів-чужинців, поступово втрачала силу. Беззахисною опинилася Україна перед небезпекою, що загрожувала з півдня. Тут, у Причорноморських степах, після розпаду Золотої Орди почувалися господарями татари. З теренів їхньої держави — Кримського ханства — на українські землі щороку, а то й кілька разів на рік, відбувалися набіги, які стали дошкульнішими відтоді, відколи Кримське ханство потрапило в залежність до Туреччини (Османської імперії) — чи не наймогутнішої тогочасної держави. Сталося це 1478 року.

Ординці плюндрували й нищили все на своєму шляху, залишаючи по собі пустку. Грабували, а потім

підпалювали міста й села. Чоловіків, жінок, хлопчиків, дівчат забирали в полон, а тих, хто чинив опір, убивали. Гіркою була подальша доля бранців. Вони втрачали все: дім, сім'ю, навіть власне ім'я. Їх таврували, як худобу, давали принизливі прізвиська, примушували приймати мусульманство. Ясир (так турки називали полонених) потрапляв на невільницькі ринки в міста Османської імперії.

Опинившись у рабстві, невільники були приречені. Найчастіше їх чекали виснажливі земляні та будівельні роботи. Козаки зазвичай ставали гребцями на турецьких галерах-каторгах. Жінки та дівчата потрапляли до гаремів. Хлопчиків-підлітків здавали до султанської гвардії, де з них виховували відданих захисників султанського престолу — яничарів, що відзначалися особливою жорстокістю.

Про долю невільників з глибоким співчуттям співали кобзарі в піснях та думах:

*Зажурилась Україна,
Бо нічим прожити,
Витоптала орда кінями
Маленькі діти,
Котрі молодії —
У полон забрано;
Як заняли, то й погнали
До пана, до хана.*

Українське козацтво виникло у тяжкі для нашого народу часи, коли Україна втратила державність, а її землі захопили кілька держав, які часто-густо ворогували між собою.

Відчайдушність, сміливість, хитрість, глибокі знання сучасної військової техніки — такі риси були притаманні запорозьким козакам.

У запорозькому війську були сторожова служба й дозір. Козацькі розвідувально-сторожові підрозділи розташовувалися в земляних або дерев'яних укріпленнях на кордонах українських земель. Для спостереження за місцевістю козаки також використовували давні кургани або насипали свої. Винаходом козацтва була система димової сигналізації, що сповіщала населення про наближення нападників.

9. З'ясування змісту оповідання.

Про що ж розповідається у творі А.Чайковського "За сестрою"?

— Про напади татар на українські землі.

— Про життя українців у неволі.

— Про мужнього хлопчика Павлуся, який докладає усіх зусиль, аби визволити свою сестру з татарського полону.

— Про славних козаків-запорозьців.

— Про зрадників.

10. Стислий переказ учнями змісту повісті.

11. Робота з репродукцією картини та учнівськими ілюстраціями до оповідання.

Учитель. Цей період історії нашого народу широко представлений і в літературі, і в образотворчому мистецтві.

— Розгляньте репродукцію картини А. Манастирського "У погоні за татариним". Який момент повісті вона ілюструє? Прочитайте.

— На дошці розміщені малюнки, створені вашими ровесниками. Перекажіть коротко ті моменти повісті, які вони ілюструють, і прочитайте.

— До якого з епізодів намалювали б ілюстрацію ви? Опишіть її.

12. Аналіз змісту твору, характеристика персонажів.

— Які епізоди вас найбільше схвилювали, вразили? Чим саме?

— Як характеризують персонажів їхні вчинки? Людяність чи жорстокість у поведінці персонажів показана у цих епізодах?

— А мене найбільше вразив епізод... Спробуйте усно створити малюнок до нього. Що б ви зобразили?

13. Рефлексія діяльності і її результатів.

— Що ми робили?

— Що нам допомогло з'ясувати це завдання?

— Який висновок ми можемо зробити?

14. Робота з учнівськими запитаннями.

Які запитання виникли у вас під час читання? (Учні обговорюють "товсті" запитання в парах, потім озвучують результати за зразком: "Мого товариша зацікавило..., а в мене виникло таке запитання...")

1) Чому село, у якому відбуваються події, називається Спасівкою?

2) Чому так трапилося, що люди не зуміли дати відсіч татарам, виявилися не готовими до нападу?

3) Чи події, описані у творі, відбувалися насправді?

4) Як ви думаєте, чому дід Андрій вважав своїм обов'язком навчити Павлуся лицарського ремесла?

5) Чи добрий козак вийде з Павлуся?

6) Чому у козаків були такі дивні прізвиська?

7) Чим пояснити пророкування козака Недолі стосовно того, що з Павлуся "кошовий буде"?

8) Які риси стали в пригоді Павлусеві під час його небезпечної мандрівки?

9) Про що свідчить прохання Павлуся звільнити Остапа Швидкого?

10) Якими показав татар письменник у своєму творі? Чи всі вони однакові?

11) Якими, на думку Павлуся, були татари? Чи змінив він свою думку про них після того, як звільнив свою сестру?

12) Хто такий Карий? Як ви ставитеся до його вчинку — продажу Павлуся на невільницькому ринку? Чому його не любили ні козаки, ні татари?

13) Чому діти, Павлусь та Ганнуса, яким було добре у Девлет-гірея, вирішили все ж повернутися додому?

14) Чи не страшно було Павлусеві, коли він вирішив іти самотужки на пошуки своєї сестри?

15) Чи вистачило б у мене сміливості подолати такий складний шлях і витримати стільки випробувань, скільки випало на долю головного героя повісті?

16) Чи зміг би хтось із моїх однокласників витримати стільки випробувань заради своїх сестрички чи братика?

17) Як жилося Ганнусі у татарському полоні?

15. Виконання спеціального завдання.

(Двоє учнів розташовують послідовно епізоди твору на дошці або інтерактивній дошці.)

1. Історія села Спасівки, розповідь про славний рід Судаків.

2. Напад татар на село.

3. Втеча Павлуся на татарському коні.

4. Зустріч з козаками, серед яких був і брат Петро.

5. Татарський кіш розбитий, Мустафа у полоні.

6. Визволення бранців-спасівчан і батька Степана.

7. Зустріч з сестрою. Воля або смерть.

8. Повернення в Україну.

16. Озвучення напрацювань.

17. З'ясування змісту літературознавчих понять "сюжет", "композиція".

1) Робота з підручником. Прочитати визначення у підручнику (с.101), переказати зміст прочитаного один одному.

2) Дати відповідь на питання, чим композиція відрізняється від сюжету.

Композиція (від лат. "складання", "створення") — це побудова літературного твору, розташування у

певній послідовності та взаємозв'язку всіх його частин (розділів, епізодів, сцен, картин, образів), розгортання подій, групування та розташування персонажів. Крім сюжету, який включає в себе розвиток подій і характерів, у літературному творі є ще позасюжетні елементи. Це різноманітні описи (пейзажі, портрети, інтер'єр), висловлювання дійових осіб (монологи, діалоги), ліричні відступи. Вони допомагають письменникові яскравіше змалювати події у творі, створити колоритні характери.

Сюжет є складовою частиною композиції.

Композиція

СЮЖЕТ

- ✓ Експозиція
- ✓ Зав'язка
- ✓ Розвиток дії
- ✓ Кульмінація
- ✓ Розв'язка

ПОЗАСЮЖЕТНІ ЕЛЕМЕНТИ

- Пейзаж
- Портрет
- Інтер'єр
- Монологи, діалоги
- Ліричні відступи
- Авторські коментарі
- Пролог, епілог
- Обрамлення

3) Виконання практичного завдання.

Учні з'ясовують, як представлені на дошці епізоди повісті співвідносяться з сюжетними елементами. А також де розташовані епізоди "Опис села Спасівки", "Опис зовнішності (портрет) діда Андрія", "Опис Свиридової могили" та ін. і яке їх значення у творі.

Сюжет

1. Історія села Спасівки, розповідь про славний рід Судаків.	Експозиція
2. Напад татар на село.	Зав'язка
3. Втеча Павлуся на татарському коні.	Розвиток дії
4. Зустріч з козаками, серед яких був і брат Петро.	
5. Татарський кіш розбитий, Мустафа у полоні.	
6. Визволення бранців-спасівчан і батька Степана.	
7. Зустріч з сестрою. Воля або смерть.	Кульмінація
8. Повернення в Україну.	Розв'язка

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

1. Рефлексія діяльності і пов'язаних з нею почуттів. Незакінчене речення: "Сьогодні на уроці я зрозумів (зрозуміла), що...", "Мені було цікаво...", "Я дізнався..., але ще хочу дізнатися..."

2. Рефлексія досягнення визначених цілей.

— Чи досягли ми поставлених цілей? Як ми це робили?

Домашнє завдання.

1. *Обов'язкове загальне:*

Сформулювати і записати 5 запитань, які ви поставили б до козаків, до автора у змалюванні героїв.

2. *Обов'язкове на вибір:*

1) Переказати один епізод, у якому йдеться про благородство, відданість, гуманність, вірність козаків.

2) Заповнити "Візитну картку твору" (Назва твору. Автор. Дата написання. Тема твору. Герої. Враження).

За бажанням: намалювати ілюстрацію до оповідання. 3. *Перспективне. (Відповісти на запитання після вивчення повісті А. Чайковського "За сестрою".)*

- 1) Що нового я дізнався?
- 2) Над чим змусив мене задуматись твір А. Чайковського "За сестрою"?
- 3) Які ще твори письменника я хотів би прочитати?
- 4) У чому я змінився?
- 5) Чи варто читати цю повість моїм ровесникам?

Додаток

Путівник

Визнач цілі уроку.

Після уроку **я знатиму:**

- основні події, що сталися у житті А. Чайковського,
- зміст повісті "За сестрою",
- значення літературознавчого поняття *композиція*.

Після уроку **я вмітиму:**

- розповідати про життя письменника;
- розкривати історичну основу повісті;
- виразно читати та переказувати уривки твору;
- аргументувати своє ставлення до зображених у творі подій; до персонажів, їх поведінки;
- визначати жанрові ознаки твору, елементи його композиції;
- ставити запитання до героїв твору, автора, самих себе.

Почни своє запитання так: я адресую питання... я хочу запитати...

Створи асоціативні ряди.

Війна — _____

Козаки — _____

Родина — _____

Почни свою відповідь так:

читаючи твір, я захоплювався..., дивувався..., був вражений..., дуже засмутився..., відчував радість, біль, образу..., хвилювався..., сумував..., співпереживав, не міг стримати своїх почуттів..., хотів би опинитися на місці...

Почни свою відповідь так:

мого товариша зацікавило..., а в мене виникло таке запитання...

Підсумуй свою роботу на уроці.

Сьогодні на уроці я зрозумів (зрозуміла), що...

Мені було цікаво...

Я дізнався..., але ще хочу дізнатися...

Чи досягли ми поставлених цілей? Як ми це робили?

Домашнє завдання

— Які запитання ви поставили б до козаків, до автора у змалюванні козаків? Сформулюйте і запишіть 5 запитань.

— Переказувати один епізод, у якому йдеться про благородство, відданість, гуманність, вірність козаків.

— Заповнити "Візитну картку твору".

Візитна картка твору	
Назва твору	
Автор	
Дата написання	
Тема твору	
Герої	
Враження	

— Створити ілюстрацію до твору (за бажанням).